

INTELLEKTUALLIQ MINEZ-QULQ FAZALARI

Jumanazarova Gúljayna Asqar qızı

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti studenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15353409>

Annotaciya. Bul ilimiy maqalada intellektuallıq minez-qulqtıń rawajlanıw fazaları jańa psixologiyalıq izertlewler tiykargında talqılanadı. Maqalada adam intellektiniń qalıplesiwi, shaxstıń rawajlanıw basqışları hám intellektuallıq qábiletiniń jasqa baylanıslı ózgerisleri sistemalı túrde analiz etiledi. Sonday-aq, maqalada intellektuallıq minez-qulqtıń ámeliy áhmiyeti, tárbiya hám bilim beriw processindegi roli haqqında da sóz etiledi. Maqala ulıwma pedagogika, psixologiya, tárbiya teoriyası menen shuǵıllanıwshı mamán oqıtıwshılarga, sonday-aq joqarı oqıw orınları studentlerine arnalǵan.

Gilt sózler. Intellect, minez-qulq, psixologiyalıq rawajlanıw, kognitiv process, shaxs qalıplesiw, intellektuallıq qábilet, bilim beriw psixologiyası, rawajlanıw fazaları.

PHASES OF INTELLECTUAL BEHAVIOR

Abstract. This scientific article analyzes the stages of development of intellectual behavior based on new psychological research. The article systematically analyzes the formation of human intellect, stages of personality development, and age-related changes in intellectual abilities. The article also discusses the practical significance of intellectual behavior and its role in the process of upbringing and education. The article is dedicated to qualified teachers engaged in general pedagogy, psychology, and educational theory, as well as to students of higher educational institutions.

Keywords. Intellect, behavior, psychological development, cognitive process, personality formation, intellectual ability, psychology of knowledge, phases of development.

ФАЗЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Аннотация. В данной научной статье анализируются этапы развития интеллектуального поведения на основе новых психологических исследований. В статье систематически анализируется формирование интеллекта человека, этапы развития личности и возрастные изменения интеллектуальных способностей. В статье также обсуждается практическое значение интеллектуального поведения и его роль в процессе воспитания и образования. Статья посвящена квалифицированным преподавателям, занимающимся общей педагогикой, психологией и теорией образования, а также студентам высших учебных заведений.

Ключевые слова: Интеллект, поведение, психологическое развитие, познавательный процесс, формирование личности, интеллектуальная способность, психология познания, фазы развития.

Házirgi zaman adamzat jámiyetinde intellektuallıq qábiletlerdi rawajlandırıw máselesi kún sayın aktuallesip barmaqta. Adam intellektiniń qalıplesiwi hám rawajlanıwı bir qatarlı quramalı processlerdi óz ishine aladı. Bul processlerdiń hár biri belgili bir fazalarda júzege keledi hám óz náwbetinde minez-qulıqtıń qalıplesiwine tásir kórsetedi. Intellektuallıq minez-qulıq – bul adamda turmıstıń hár qıylı jagdaylarında intellektuallıq processlerge hám tálimge tiykarlangan háreketlerge yamasa minez-qulıq modeline qatnasıw tendenciyası bolıp tabıladı. Adam intellektuallıq minez-qulqı haqqındaǵı túsinik onıń oylaw, pikirlesiwge bolǵan qábiletleriniń kórinisi bolıp tabıladı.

Bul maqalanıń maqseti adam intellektuallıq minez-qulqı rawajlanıwınıń tiykarǵı fazaların

izertlew hám talqılaw bolıp tabıladı. Bul fazalardı túsiniw pedagoglarǵa, psixologlarǵa, atanalarǵa hám tálim tarawındaǵı basqa da qızıǵıwshılarǵa balanıń intellektuallıq rawajlanıwınıń hár bir basqıshınıń ámelge asırıwda járdem beriwı múmkin.

Intellektuallıq minez-qılıqtıń birinshi fazası: Seziwli-háreketli intellekt (0-2 jas). Intellektuallıq minez-qılıqtıń birinshi fazası tuwılıw waqtınan baslap hám ekı jasqa shekem dawam etedi. Belgili psixolog Jan Piaje bul dáwirdi "sezimlik-háreketli" fazası dep ataydı. Bul fazada bala dúnyanı tikkeley fizikalıq háreketler arqalı bilip baslaydı.

1. Refleksler basqıshı (0-1 ay). Náresteniń birinshi refleksleri – emiw, qol-ayaqları menen qozǵalıw hám jılawı olardıń dúnya menen birinshi baylanısları bolıp tabıladı. Bul basqıshta intellektuallıq minez-qılıq eń ápiwayı formasında kózge taslanadı hám negizinen refleksli karakterde boladı.

2. Dáslepki ádetler qalıplesıwı (1-4 ay). Bala óz denesin basqarıwdı úyrenip, dáslepki háreketli ádetlerin qalıplestirip baslaydı. Náresteler bul basqıshta kózlerin fokuslaw, seslerge itibar beriw hám kúlimsirew sıyaqlı qábiletlerin rawajlandıradı.

3. Birinshi maqsetli háreketler (4-8 ay). Bul basqıshta bala birinshi maqsetli háreketlerdi orınlawdı baslaydı. Miysal ushin, zatlar menen manipulyaciya jasawdı úyrenedi. Balada sebep-nátıyjeli baylanıslar haqqındaǵı dáslepki túsınıklar qalıplesip baslaydı.

4. Maqsetke jetiw usılların koordinaciyalastırıw (8-12 ay). Bul jasta balalar qásiyetli boladı hám maqsetlerin jetiw ushin ishki modellerin qollanıp baslaydı. Misal ushin, olar zattı alıw ushin bóget arqalı ótıwdı úyrenedi, yagni birinshi logikalıq oylawdıń elementlerin kórsetedi.

5. Jańalıqlardı izlew (12-18 ay). Balada jańa usıllardı izleniw hám jaratıw arqalı tájiribe toplawga qızıǵıwshılıq payda boladı. Bul basqıshta balalar eksperimentler arqalı dúnyanı úyrenedi, jańa oynılar oylap tabadı hám háreketlerin sozıw-sozıwda jańalanıp turadı.

6. Mental reprezentaciyalardıń baslı formaları (18-24 ay). Bul dáwir balada mental reprezentaciyalardıń, yaǵnıy zattı real kórmey turıp, oydaǵı obrazın jaratıw qabiletin qalıplesiwı menen xarakterlenedi. Balalar endi bılımlerin ózlestirip, symbollar, yáni belgi xızmetin atqaratuǵın zatlar menen baylanıstırıwdı úyrenip baslaydı.

Intellektuallıq minez-qılıqtıń ekinshi fazası: Operaciya aldı oylawı (2-7 jas). Ekinshi faza mektepke shekem bolǵan dáwirdi óz ishine aladı hám operaciya aldı oylawı menen xarakterlenedi. Bul fazada balalar symbolar, til hám mental obrazlardı qollanadı, biraq olardıń oylawı ele logikalıq emes.

1 Simbolıq oylawdıń rawajlanıwı (2-4 jas). Bul basqıshta balalar simvollar menen islewdi úyrenip baslaydı. Balalar sózlerdi, háreketlerdi hám suretlerdi real zat yamasa adamlardıń ornına qollanıwdı baslaydı. Olarda roli oynıları rawajlanıp baslaydı, yaǵnıy balalar "ana-bala", "shipakerlik" sıyaqlı oynılarda basqa adamlardıń rolin ıyájelep oynawdı baslaydı.

2 Intuitivlı oylawdıń rawajlanıwı (4-7 jas). Bul jasta balada sebep-nátıyjeli baylanıs intuitivlı formasında qalıplesip baslaydı, biraq ele logikalıq oylawdıń sheklewleri bar. Balalar tiykarǵı qagıydalar haqqında oylay aladı, biraq kóbinese ózleriniń shaxsıy tajiriyesin tiykarga aladı.

- Egocentrizm. Balalar kóbinese jagdaydı tek ózleriniń kóz-qarasınan kóredi, basqa adamlardıń perspektivasın túsiniw qıyın boladı. Miysal ushin, bala oylaydı, eger ózine birnárse kórinbese, bul nárs basqalarǵa da kórinbeydi dep.
- Animizm. Balalar jan sız zatlardı janlandırıwǵa moyıl boladı, yagni balalar oynıshıqları yamasa terekler sezinedi, oylaydı dep oylaydı.

- **Arteficializm.** Bul balanıń tabıyǵıy qubılıslardı adam tárepinen jaratılǵan dep túsiniwge moyıllıǵı. Misal ushin, tabıattaǵı hawanı "birew" pisirip qoyǵan dep oylawı.

Intellektuallıq minez-qılıqtıń úshinshi fazası: Konkret operaciylar dáwiri (7-11jas). Úshinshi faza mektep jastatı balanı óz ishine aladı. Bul fazada balada logikalıq oylaw rawajlanadı, biraq bul oylaw gárezsiz maqsetlerde emes, al konkret zatlar hám hádiyselerge baylanıslı boladı.

1. Konservaciya principin túsiniw (7-8 jas). Endi bala zattıń forması ózgerse de, onıń sanı, massası yamasa kólemi ózgermeytuǵının túsiniw baslaydı. Misal ushin, bir stakan suwdı basqa formadaǵı stakan'ǵa quyıp jibergende, suwdıń muǵdarı ózgermeytuǵının túsindi.

2. Logikalıq operaciylardı rawajlandırıw (8-9 jas). Balalarda klassifikaciya, seriyalandırıw, hám qosıw-ayırıw sıyaqlı ámellerdi qollanıw múmkinshiligi rawajlanıp baslaydı. Bala obyektlerdi hár qıylı belgileri boyınsha gruppalarǵa bóle aladı, kishi-úlkenligi boyınsha izbe-izlikte jaylastıra aladı, hám ápiwayı matematikalıq ámellerdi túsiniw baslaydı.

3. Decentralizaciya (9-10 jas). Balalar jagdaydı hár qıylı tárepten kóriwdi úyrenedi, egocentrlik kemeyip baslaydı. Olar basqa adamlardıń kóz-qaraslarında túsine baslaydı, bul qábilet empatiya hám social baylanıslardıń rawajlanıwına járdem beredi.

4. Obratimostı (10-11 jas). Balalar oylaw processinde ilgeri hám keynine háreketleniwdi úyrenedi. Olar zatlar ortasındaǵı baylanıslar túrli tareptardan kórilıwı múmkinligin túsiniw baslaydı, hám bir kórinisten ekinshisine ótiwdi úyrenedi.

Intellektuallıq minez-qılıqtıń tórtinshi fazası: Formal operaciylar dáwiri (11-15 jas hám onan soń). Bul fazada abstrakt oylaw hám logikalıq tárizde izlew qábileti qalıplesip baslaydı.

Gipoteza-deduktiv oylaw (11-13 jas). Óspirimler endi quramalı maselelerdi gipotezalar jaratıw hám olardı tekseriw arqalı sheshiwdi baslaydı. Oylaw principı "eger-onda" formasında bolıp, real emes jagdaylardı oylaw múmkinshiligi payda boladı.

Propozicional oylaw (13-15 jas). Bul basqishta óspirimler logikalıq principler menen absrakt tárizde islew qábiletin rawajlandıradı. Olar sózli pikirler menen logikalıq operaciylar júrgizedi, yagniy mısallar keltirgen halda nátiyjege keledi.

Bilip alıw strategiyların qalıplestiriw (15 jas hám joqarı). Balalıqtıń aqırǵı basqışında jas adam óziniń oylawın basqarıw hám bahalaw strategiyların rawajlandıradı. Bul basqishta ózlikten tálım qábiletleri hám refleksiya processleri aktivlesedi.

Intellektuallıq minez-qılıqtıń besinshi fazası: Post-formal operaciylar (óspirim jasqa ótiw dáwiri). Postformal oylaw dáwiri jas óspirim adamlardı óz ishine aladı hám dialektikalıq oylawdı rawajlanıwı menen xarakterlenedi.

Kontekstuallıq oylawdıń qalıplesiwi. Óspirim adam tájiriybesiniń ósiwi menen kontekstke baylanıslı kóz-qaraslardıń bolıwı hám bir waqıttıń ózinde qarama-qarsı pikirlerdiń durıs bolıwı múmkin ekenligin túsiniwge járdem beredi. Óspirim adamnıń kóz-qarasları quramalı real ómir menen baylanıstırılıp, oylaw processleri bir aralıq tuwrı juwapları izlewden gorerek, múmkin bolǵan alternativalarđı hám jagdaylardıń ózgesheliklerin analizlewge qaray rawajlanadı.

Sabırsızlıq qábiletin rawajlandırıw. Post-formal operaciylar dáwiri sabırsızlıqtı, yagniy nátiyelerge keliw processindegi quramalılıqqa, qolaylılıqqa yamasa anıq emeslikke tolerantlıqtı rawajlandıradı. Óspirim adam maselelerdi sheshiwde sabır bolıwdı hám jagdaydıń quramalılıǵın esapqa alıwdı úyrenedi.

- Pragmatizm. Pragmatik oylaw – bul qollanbaqa bagdarlangan oylaw tárizi, qaysı da praktikalıq bilimler hám qábiletterdiń áhmiyetin tan aladı.

Postformal oylawdıń rawajlanıwı praktikalıq tájiriye jıynawdı rawajlandıradı, bunday tejiriybeler teoriyalıq mısallardan gorerek real situaciyalardı sheshiwde járdem beredi.

Metakognitiv oylaw processı – bul óz oylaw processlerin túsınıw hám basqarıw qábileti. Metakognitiv qábiletterdiń rawajlanıwı ózlikten tálim alıw, óz bilimlerindegi kemshiliklerin túsınıw hám kognitivlik qábiletlerin jetilistiriw strategiyların dúziw múmkinshiligin beredi.

Intellektuallıq minez-qulıqtı rawajlanıw – bul pútkil ómir dawamında bolıp turatugin process. Har bir fazada intellektuallıq minez-qulıq belgili bir ózgeshekliklerge iye boladı. Intellektuallıq minez-qulıq rawajlanıwınıń tiykarǵı fazaların túsiniw jámiyet bolıp balanı durıs tárbiyalaw, onıń intellektuallıq potencialın ashıw, sonday-aq óspirimlerge sabaq beriw hám qartaygan sayın intellektuallıq formada turıw ushin ámeliy usınıslardı islep shıǵıw ushin júdá áhmiyetli. Psixologiya ilimi házirǵı waqıtta intellektuallıq rawajlanıwdı izertlew dawam etip atır. Jańa izertlew metodları hám texnologiyaları bizge adam miyınıń islewi haqqında kóbirek maǵlıwmat berip, intellektuallıq rawajlanıw processı haqqında túsiniqlerimizdi keńeytip beredi.

REFERENCES

1. Piaje, J. (1972). Intellektuallıq rawajlanıw psixologiyası. Moskva: "Prosveteniye".
2. Vıgotskiy, L.S. (1984). Balalıq psixologiyası. Moskva: "Pedagogika".
3. Erikson, E. (1950). Balalıq hám jámiyet. Nyu-York: Norton.
4. Turemuratova, Aziza, Rita Kurbanova, and Barno Saidboyeva. "EDUCATIONAL TRADITIONS IN SHAPING THE WORLDVIEW OF YOUNG PEOPLE IN FOLK PEDAGOGY." *Modern Science and Research* 2.10 (2023): 318-322.
5. Kurbanova, R. J., and B. E. Saidboeva. "MAKTAB VA OILADA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING AKSIOLOGIK DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH." *Inter education & global study* 9 (2024): 114-121.
6. Jarasovna, Kurbanova Rita. "The Role of National Values in Shaping the Aesthetic Worldview of Schoolchildren." *International Journal of Pedagogics* 5.03 (2025): 55-58.
7. Jarilkapovich, Matjanov Aman. "USE OF PEDAGOGICAL METHODS BASED ON THE MODERN EDUCATIONAL PROGRAM TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF EDUCATION." *European International Journal of Pedagogics* 4.06 (2024): 26-33.
8. Jarilkapovich, Matjanov Aman. "Program Technology for Choosing an Effective Educational Methodology Based on Modern Pedagogical Research in The Educational System." *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* 6.02 (2025): 30-33.
9. Turemuratova, Aziza, and Kamola Yoldasheva. "PSYCHOLOGICAL CONFIDENTIALITY OF THE FORMATION OF STUDENTS' COLLABORATIVE SKILLS BASED ON MULTI-VECTOR APPROACHES IN EDUCATION." *Modern Science and Research* 4.4 (2025): 262-269.
10. Begibaevna, Turemuratova Aziza, Kujamuratova Gulnaz Jumabayevna, and Iskendarova Shayra Sabirovna. "PEDAGOGICAL MECHANISMS OF DEVELOPING COLLABORATIVE SKILLS OF STUDENTS BASED ON A MULTI-VECTOR APPROACH." *International Journal of Pedagogics* 4.09 (2024): 55-62.

11. Begibaevna, Turemuratova Aziza. "APPLYING METHODS THAT IMPROVE STUDENTS'COLLABORATIVE SKILLS BASED ON MULTI-VECTOR PEDAGOGICAL APPROACHES." European International Journal of Pedagogics 4.11 (2024): 178-182.
12. Begibaevna, Turemuratova Aziza, and Asamatdinova Bazargul Bakhadirovna. "PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING STUDENTS'COLLABORATIVE SKILLS BASED ON A MULTI-VECTOR APPROACH." European International Journal of Pedagogics 4.11 (2024): 183-187.